

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

“БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИК” КАФЕДРАСИ

**“Жаҳон иқтисодиёти ва халқаро иқтисодий
муносабатлар” фанидан**

РЕФЕРАТ

**Мавзу: Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солиш ва
бошқариш йўллари**

**Бажарди: ММ 60 гуруҳ талабаси
Л. Норбеков**

Тошкент – 2014

Режа:

- 1.Халқаро савдода давлатнинг роли**
- 2.Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солишнинг тарифли усуллари**
- 3.Ташқи савдони тартибга солишнинг нотариф усуллари**
- 4. Жаҳон савдо ташкилоти**

1.Халқаро савдода давлатнинг роли

Ташқи савдо сиёсати давлат ташқи иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми саналиб, миллий иқтисодиётнинг ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини ошириш ва ташқи рақобатдан маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилишга кўмаклашувчи чора-тадбирлар йиғиндисидир.

Ташқи савдо сиёсати қуйидаги икки йўналишни ўз ичига олади:

- экспорт сиёсати;
- импорт сиёсати.

Экспорт сиёсати экспортга йўналтирилган ривожланиш модели доирасида ривожланади. Импорт сиёсатининг турларидан бири импорт ўрнини қоплаш сиёсати ҳисобланиб, бу сиёсат кўпчилик мамлакатлар иқтисодиётининг саноатлашишида катта роль ўйнаган.

Ташқи савдо сиёсатининг асосида мумкин қадар қулайлик яратиш режими ётади. Ташқи савдо сиёсати турли даражада амалга оширилади: миллий, икки томонлама, ҳудудий, халқаро. Қайд этиб ўтилган ҳар бир даража ўз хусусиятларига эга.

Давлатнинг ташқи савдога аралашуш микёсига қараб ташқи савдо сиёсати протекционистик ва эркин савдо характерига эга бўлади.

Эркин савдо муносабатлари, талаб ва таклиф асосида ривожланадиган эркин савдо давлатнинг энг кам аралашуви сиёсатини акс эттиради.

Протекционизм – тариф ва нотариф инструментларни қўллаш йўли билан икки бозорни хорижий рақобатчилардан ҳимоя қилиш давлат сиёсатидир. Қайси сиёсат афзал, деган савол иқтисодчиларнинг доимий баҳслашувига олиб келади. Миллий саноат ривожланишига имкон берувчи протекционизм афзалми ёки миллий ишлаб чиқариш устуворликларини халқаро устуворликлар билан қиёсий таққослаш имконини берувчи савдо эркинлигими?

Тарихнинг турли давларида ташқи савдо амалиёти гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга қайишиб келган, тўғри, у ҳеч қачан экстремал шакллардан бирантасини қабул қилмаган. XX асрнинг 50–60-йилларида халқаро иқтисодиёт учун протекционизмдан ташқи савдони янада либераллаштириш томонга қайтиш хос бўлган бўлса, 70-йилларнинг бошидан тескари тамойил

кўзга ташланди – мамлакатлар ўз ички бозорларини тариф ва нотариф тўсиклар ёрдамида хорижий рақобатдан ҳимоя қилишни бошладилар.

Замонавий протекционизм нисбатан тор соҳаларда – қишлоқ хўжалиги, тўқимачилик, кийим-кечак ва пўлат тармоқларида мужассамлашган.

Протекционистик тамойиллар ривожланишининг қуйидаги шакллари ажратиш мумкин:

- селектив протекционизм – айрим мамлакатлар ёки товарлар гуруҳига нисбатан қўлланилади;
- тармоқ протекционизми – муайян тармоқларни, аввало аграр протекционизм доирасида қишлоқ хўжалигини ҳимоялайди;
- жамовий протекционизм – мамлакатлар бирлашмалари томонидан ушбу бирлашмага қирмайдиган мамлакатларга нисбатан қўлланилади;
- яширин протекционизм – ички иқтисодий сиёсат усуллари ёрдамида амалга оширилади.

Савдо сиёсати доирасида иқтисодий, сиёсий, маъмурий, ташкилий, ҳуқуқий ва бошқа масалалар узвий боғланиб кетади. Халқаро иқтисодиёт асосан савдо сиёсати чораларини қўллашнинг иқтисодий шарт-шароитларини ва оқибатларини ўрганиб, ҳуқуқий ва ташкилий масалаларни ихтисослашган фан тармоқлари, чунончи, халқаро савдо ҳуқуқи, халқаро маркетинг кабиларнинг кўриб чиқиши учун қолдиради.

Халқаро савдонинг давлат бошқаруви инструментлари ўз хусусиятига кўра тариф–божхона тарифини қўллашга асосланган ва нотариф – бошқа барча усулларга бўлинади. Бошқарувнинг нотариф усуллари миқдорий ва яширин протекционизм усулларига бўлинади. Савдо сиёсатининг алоҳида инструментлари кўпинча импортни чеклаш ёки экспортни рағбатлантириш зарурати туғилганда қўлланилади.

Давлатнинг халқаро савдо соҳасидаги асосий вазифаси – мамлакат экспортёрларига ўз маҳсулотларини иложи барича кўпроқ миқдорда хорижга экспорт қилишда ёрдам бериш, уларнинг товарларини ташқи бозорда янада рақобатбардош қилишдир. Мамлакат ичкарасида хорижий товарларга талабни кучайтириш, импортни чеклаш ҳам унинг вазифасига киради.

Дунёнинг турли мамлакатлари ўз савдо сиёсатларини амалга ошириш учун турли дастаклардан фойдаланадилар. Нотариф чеклашларнинг ўртача даражасига, одатда, у ёки бу чеклашга оид импорт ёки экспортнинг қиймат улуши сифатида қаралади. Бунда уларнинг натижа бериш даражасига тузатиш киритилади. Масалан, зарурий ҳужжатлар тақдим этилганда

ҳокимият органлари томонидан бериладиган экспорт учун автоматик лицензия, шубҳасиз, белгиланган миқдордан ортиқ товарларни экспорт қилишни тақиқловчи экспорт квотасига қараганда анча кам даражада экспортни чегаралайди. Товарларни экспорт ва импорт қилишга оид турли чеклашлар, танлаб лицензиялаш юқори даражада самарали миқдорий чекловлар саналади. Автоматик лицензиялаш, мосланувчан квоталар кам самара берувчи чекловларга киради.

Бир сўз билан айтганда, мамлакат халқаро савдо сиёсатининг у ёки бу дастакларини қўллаш ҳақида қарор қабул қилар экан, одатда, уларнинг биргаликда таъсир кўрсатиши ва жорий вазиятга таъсирини, давлат ичкарасида ва ундан ташқарида кутилаётган истикболларни баҳолайди.

2.Ташқи савдони давлат томонидан тартибга солишнинг тарифли усуллари

Ташқи савдони тартибга солишда ҳукумат тариф ва нотариф дастакларни қўллайди ва ушбу дастакларнинг амалий қўлланилишини давлат ёки жамоат ташкилотлари таъминлайди. Тарифлар божхона тарифларига асосланган дастаклар бўлса, нотариф дастаклар қолган ҳамма дастакларни ўз ичига олади.

Савдо сиёсатининг асосий дастаги – бу божхона тарифидир. Божхона тарифига турли хил таърифлар берилган, аммо фикримизча, улар орасида энг тўғриси қуйидагича: “божхона тарифи – бу маҳсулот божхона чегарасидан олиб ўтилаётганда тўланиши керак бўлган божхона божлари ҳақидаги умумий маълумотдир”.

Божхона божи маҳсулотни импорт ёки экспорт қилганда божхона ходимлари томонидан ундириладиган мажбурий тўловдир. Божхона божи қуйидаги вазифаларни бажаради:

- фискаль – давлат бюджетига келиб тушувчи тушумлардан бири божхона божидир;
- протекционистик (ҳимоя вазифаси) – импортни чеклаш орқали миллий ишлаб чиқарувчиларни хорижий рақобатдан ҳимоя қилади;
- балансловчи – айрим сабабларга кўра ички нархи жаҳон нархидан паст бўлган маҳсулотларни хорижга оқиб чиқиб кетилишини чеклайди.

Божхона божларини турли мезонлар бўйича қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

1. Ундириш усулига кўра:

- адволор – маҳсулотни божхона қийматидан фоиз шаклида ҳисобланувчи ва ундирилувчи бож;
- специфик – маҳсулотнинг ҳар бир ўлчов бирлигидан белгиланган миқдорда ундириладиган бож;
- комбинациялашган – адволор ва специфик узвий равишда биргаликда қулланилувчи бож.

2. Ундириш объектига кўра:

- импорт – импорт қилинувчи маҳсулотлардан ундирилувчи бож;
- экспорт – экспорт товарларидан ундирилади;
- транзит – божхона ҳудудини кесиб ўтувчи товарлардан ундирилади.

3. Харақтерига кўра:

- даврий – даврий маҳсулотлар (асосан, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари)нинг халқаро савдосини тартибга солишнинг жорий дастаги бўлган божлар;
- демпингга қарши – мамлакат ҳудудига ўзининг ҳақиқий нархидан паст нархда товар олиб кирилиши натижасида миллий ишлаб чиқарувчиларга зарар етказилса, бу маҳсулот импортидан ундириладиган бож;
- компенсацион – импорт қилинадиган маҳсулотни ишлаб чиқаришда бевосита ёки билвосита субсидиялар қўлланилган бўлса ва бунинг натижасида миллий ишлаб чиқарувчиларга зарар келтирилаётган бўлса, қулланиладиган бож.

4. Келиб чиқишига кўра:

- автоном – давлат бошқа давлатлар билан келишиб ўтирмасдан жорий қилинган бир томонлама божлар;
- конвенцион – икки ёки куб томонлама келишув асосида жорий қилинувчи божлар;
- преференциал – саноат жиҳатидан ривожланган мамлакатлар ривожланаётган мамлакатлардан импорт қилинадиган товарлардан ундириладиган чегирмали божлар.

5. Ставка турига кўра:

- доимий – шарт-шароит ўзгарса ҳам ўзгармасдан турадиган бож;
- ўзгарувчан – ҳукумат томонидан белгилаб қўйилган ҳолларда ўзгариб турувчи бождир.

6. Ҳисоблаш усулига кўра:

- номинал – божхона тарифида кўрсатилган бож ставкалари. Бу ставкалар мамлакат божхона ҳимояси тўғрисида фақат умумий маълумотларни бериши мумкин;
- реал – қисм ва деталлардан ундирилувчи божхона божларини ҳисобга олган ҳолда яқуний товарлардан ундирилувчи ҳақиқий бож. Бу бож тариф эскалациясини акс этиради.

Ҳар қандай давлат тариф сиёсатини қўллар экан тарифларни ягона тизимга бирлаштиради. Божхона органи олиб борилаётган божхона сиёсати доирасида бож тўламасдан олиб чиқиши (ёки олиб кириши) мумкин бўлган ёки бож ундирилиши лозим бўлган товарларни аниқлаштиради. Бож ставкалари товар турига қараб ўзгариб боради.

3. Ташқи савдони тартибга солишнинг нотариф усуллари

Тарифсиз усуллар - товар айирбошлашга таъсир қилиш дастакларини, яъни олиб кириладиган ёки олиб чиқиладиган маҳсулот ҳажми ва номенклатурасини чеклашни билдиради. Улар кўпроқ ривожланаётган ва ҳукумат томонидан протекционистик иқтисодий сиёсатни талаб қилувчи, бозор тузилмалари шаклланаётган ўтиш даври иқтисодиётли мамлакатларга хосдир.

Ташқи иқтисодий фаолият амалиётида ташқи савдони давлат томонидан тартибга солишнинг энг кенг тарқалган усулларида бири божхона божлари ҳисобланади. Божхона божи иқтисодий моҳияти жиҳатидан товар давлат чегарасидан ўтаётганда олинадиган махсус пул йиғими, солиқни билдиради.

Божхона божига тортишнинг иккита асосий усули мавжуд:

Махсус, бунда бож миқдори товарнинг оғирлиги, ҳажми миқдори бирлигидан белгиланган сумма сифатида ўрнатилади (масалан, автомобиль двигателининг 1 см³ дан).

Адвалор (лот. — ad valorem — қийматдан), бунда божхона божи сотувчи томонидан қайд этилган товар қийматидан фоиз кўринишида аниқланади.

Катта мамлакат учун импорт тарифи фақатгина ички ишлаб чиқаришни ҳимоялаш эмас, балки ташқи дунё билан савдо шартини яхшилаб олиш воситаси ҳамдир. Дарҳақиқат, катта мамлакат импортни қисқартирса, бу мамлакат ана шу товарнинг асосий харидори бўлганлиги сабабли экспортёр мамлакат ушбу товар нархини пасайтиришга мажбур бўлади. Экспорт товарлари нархи ўзгармаган ҳолда импорт товарлар нархининг пасайиши импортёр мамлакат учун савдо шартининг яхшиланишига олиб келади. лекин катта иқтисодиётли мамлакат ҳам импорт божини жорий қилишдан соф фойда кўрмаслиги мумкин.

Протекционизмнинг салбий хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Аҳоли турмуш даражасида соф йўқотишларнинг ортиб кетиши. Импорт божлари киритилганидан кейин харидорлар олиб кирилган товарлар учун янада юқорироқ ҳақ тўлашга мажбур бўлишади. Бу инвестицияларга айланиши мумкин бўлган истеъмолдан ортадиган жамғармаларни камайишига олиб келади.
- Янада кўпроқ мамлакатлар томонидан тариф чеклашларини жорий этилишининг занжир реакцияси билан боғлиқ халқаро кўпайтирувчи эффектнинг пайдо бўлиши.
- Миллий иқтисодиётда носамаравий соҳалар ва корхоналарнинг сақланиб қолиши. Миллий корхоналарга имтиёзлар берилиши шароитида ишлаб чиқарувчиларда харажатларни камайитиш ва рақобатбардош товарлар ишлаб чиқаришга рағбат бўлмайди.
- Иқтисодий соҳада коррупция ва ўз амалидан фойдаланишнинг бошқа кўринишлари кенг тарқалади. Миллий иқтисодиётнинг «ёпиқлиги» одатда ТИФнинг криминаллашуви учун озуқа муҳитини яратади.

Ҳукуматнинг ТИФни тартибга солиш бўйича чора-тадбирлар комплексини жорий этишга мажбур этувчи омиллар (ижобий омиллар) ичида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- Иқтисодиётнинг янгидан шаклланаётган соҳалари кудратли хорижий компаниялар рақобатидан ҳимоялаш.
- Давлат кўмагисиз тузилмасини қайта қуришнинг иложи бўлмаган жаҳон бозорида рақобатбардош бўлмаган «эски» соҳаларни қўллаб-қувватлаш.
- Дискриминацион савдо сиёсати олиб бораётган мамлакатлар ёки компанияларга жавоб тариқасида демпинг ва хорижий рақобатнинг бошқа ноҳалол усуллари билан курашиш.

- Жаҳон бозор конъюнктурасидаги тебранишларнинг миллий иқтисодиётга таъсирини камайтириш. Бу омил хомашё ва табиий ресурслар экспорт қилувчи мамлакатлар учун долзарб ҳисобланади.
- Бюджетнинг даромад қисмини кўпайтириш - ўтиш даври иқтисодиётли ва ривожланган мамлакатларда давлат бюджети кўпинча протекционистик сиёсатнинг таркибий унсурлари бўлган божхона божлари ва бошқа эгри солиқлар ҳисобига амалга оширилади.

Нотариф усуллар - товар айирбошлашга таъсир қилиш дастакларини, яъни олиб кириладиган ёки олиб чиқиладиган маҳсулот ҳажми ва номенклатурасини чеклашни билдиради. Нотариф усуллар миқдорий, молиявий, яширин ва ноиқтисодий усулларга ажратилади. Улар кўпроқ ривожланаётган ва ҳукумат томонидан протекционистик иқтисодий сиёсатни талаб қилувчи, бозор тузилмалари шаклланаётган ўтиш даври иқтисодиётли мамлакатларга ҳосдир.

4. Жаҳон савдо ташкилоти

Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) 1995 йилнинг 1 январида ташкил топди. ЖСТ кўп томонлама савдо тизимларининг ҳуқуқий ва институтчионал асосидир. У муҳим шартнома мажбуриятларни таъминлайди. Бу шартнома мажбуриятлари ҳукуматларга ички қонунчиликни шакллантириш ва амалга оширишда, шунингдек ташқи савдони бошқаришни аниқлаб беради. ЖСТ 1947 йилда ташкил топган ва 1948 йилнинг 1 январидан кучга кирган Тарифлар ва савдо бўйича бош келишув (ГАТТ)нинг давомчиси ҳисобланади.

ГАТТ-ЖСТнинг қисми сифатида қуйидаги асосий қоидаларга эга:

1. Тарифлар орқали миллий иқтисодиётни ҳимоялаш. ГАТТ эркин савдо билан шуғулланса ҳам ЖСТга аъзо мамлакатлари ўзларининг миллий саноатини ташқи рақобатдан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгаллигини тан олади. Бироқ, ГАТТ мамлакатлардан тарифлар орқали ҳимоя қилишни талаб этади. Бу тамойилни амалда бажарилишини таъминлаш учун ГАТТ қонун-қоидаларига кўра бир неча истиснолар бўйича миқдорий чекловлардан фойдаланиш ман этилди.

2. “Тарифларни алоқалаш”. Давлатлар кўп томонли савдо келишувлари орқали миллий саноатни қўллаб-қувватлашни камайтириши, иложи бўлса, тарифларни камайтириб, бошқа савдо тўсиқларини олиб ташлаши керак. Тарифлар маълум даражада камайиб “алоқа”га кирмоқда. Алоқага киришиш шуни билдирадики, аниқ бир маҳсулотни муносабатга киришишдаги тариф даражаси ЖСТ аъзосининг мажбуриятидир ва асосий савдо шериғи билан компенсация ҳақидаги келишувсиз тарифни ошира олмайди.

3. “Энг қулай режим. ”ГАТТ нинг ушбу қонуни ажратмаслик принципи ҳисобланади. Қонунда таъкидланишича, экспортёр ва импортёр давлатларга ўзгартирилган тариф ва бошқа меъёрлар БСТнинг аъзоси бўлган бошқа давлатларга ҳам камситишларсиз қўлланилиши керак. Хеч қандай давлат бошқасига алоҳида савдо фойдаси ёки камситувчи чоралар қўя олмайди. Ҳамма бир хил даражада ва ҳамма савдо тўсиқларини тушириш мақсадидаги барча чоралардан фойда олади.

4. “Миллий режим”. Агар афзал қўрилган давлатларда камситиш ман қилинган бўлса, “Миллий режим” қонунда эса бозорга чиқарилган товарлар давлат ичида ишлаб чиқарилган эквивалент товарлар билан бир хил шарт-шароитда амалга оширилиши керак.

Ташқи савдо операцияларини тартибга солишда асосий ўринни тариф услублари хусусан, импорт божхона тарифи эгаллайди. Ўз табиатига кўра импорт божхона тарифлари бир-бирига боғланган тўрт асосий элементдан таркиб топади:

- мамлакатга киритиладиган товарлар туркумининг (номенклатураси) тизимга солинган таркиби. Одатда у Божхона ҳамкорлиги Кенгаши томонидан ишлаб чиқилган ва ЖСТ/ГАТТ тизимида тан олинган “Товарларни тавсифлаш ва кодлаштиришнинг комил тизими” (ингл. Harmonised Commodity Description and Coding System) асосида амалга оширилади. Кўпгина ҳолларда у содда тарзда “Ташқи иқтисодий фаолият товар номенклатураси” (русча, одатда. ТН ВЭД) деб аталади;

- божхона қийматини аниқлаш услублари ва божлар ундириш тартиби. У тегишли давлатнинг Божхона Кодекси ва Бож тарифлари тўғрисидаги қонун ва ҳукуматнинг махсус қарорлари асосида амалга оширилади;

- божларни киритиш ва бекор қилиш механизми (тартиби). Бу элементлар ҳам Божхона кодекси, Бож тарифлари тўғрисидаги қонун ҳамда ҳукумат ёки қонун чиқарувчи органларнинг махсус қарорлари асосида амалга оширилади;

- товарларни келиб чиқиш механизмини аниқлаш қоидалари. ЖСТ/ГАТТ ҳамда халқаро божхона ташкилоти йўриқномалари, тавсиялари асосида товарга қайси манзилда кўпроқ қўшимча қиймат қўшилганлигига асосланиб, унга асосий ишлаб чиқарилган давлат манзилини белгилаш.